

Mövzu 24. AZƏRBAYCAN 1945-60-CI İLLƏRDƏ

PLAN

1. Mühəribədən sonra xalq təsərrüfatının bərpası

2. 50-ci illərdə sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafı

3. 60-cı illərdə iqtisadi yüksəliş.

Azərbaycan bilavasitə alman-faşist təcavüzünə məruz qalmasa da müharibənin bütün ağırlığı burada da hiss olunmuşdur. Sənayenin ümumi məhsulu 1940-cı illə müqayisədə 22 % aşağı düşmüş neft hasilatı təqribən yarıbayarı azalmışdı.

Mühəribə dövründə texniki bitkilər məhsulunun xeyli azalması nəticəsində istehlak malları istehsalı kəskin surətdə aşağı düşmüş, pambıq və barama istehsalı xeyli azalmışdı. Mühəribə ərəfəsində 3304,1 min nəfər Azərbaycan əhalisi 17, 65% azalmışdı.

1945-ci il mayın 26-da SSRİ DMK «Silah istehsalının azaldılması ilə əlaqədar olaraq sənayeni yenidənqurmaq sahəsində tədbirlər haqqında» qərar qəbul etdi. Qərara əsasən 8 saatlıq iş günü illik məzuniyyətlər bərpa olundu.

1946-cı ilin əvvəlində «Azneftmaş» trestinin neft-maşınqayırma zavodları yenidən mülki məhsul buraxmağa başladılar. Bütün neft emalı və təmizləyici qurğular əsaslı təmir olundu. Beləliklə, Azərbaycanda iqtisadiyyatın yenidən qurulması başa çatdırıldı, respublika sənayesi ümumi məhsulunun həcmi 1940-cı il səviyyəsinin 80 %-nə çatdı.

SSRİ Ali Sovetinin birinci sessiyası 1946-cı il martın 18-də SSRİ xalq təsərrüfatının bərpası və daha da inkişaf etdirilməsinə dair dördüncü beşillik planı qəbul etdi. Planda Azərbaycan neft sənayesinə 4740 milyon manat əsaslı vəsaitin qoyulması nəzərdə tutulmuşdu. Neftçixarma sənayesinin yeni texnika ilə təchiz etmək üçün ölkənin 50-dən çox zavodu respublika neft sənayesinin sifarişlərini yerinə yetirirdi.

Neft hasilatını artırmaq üçün yeni neft yataqlarının kəşfinə və istismarına böyük ehtiyac var idi. Bu məqsədlə SSRİ hökumətinin qərarı ilə 1947-ci ilin sonunda «Azneft kəşfiyyat» Birliyi yaradıldı.

1946-cı ildən başlayaraq Azərbaycanın neft mədənlərində turbin üsulu ilə qazma üsulu geniş tətbiq olunmağa başladı. Dünyada ilk dəfə olaraq Azərbaycanda açıq dənizdə neft çıxarılmasına start götürüldü. Çətin şəraitdə neftçilərin qazdığı kəşfiyyat quyusu 1949-cu il noyabrın 7-də fontan vurdu.

SSRİ Nazirlər Soveti 1949-cu il mayın 7-də «Azərbaycan SSR-də dəniz neft yataqlarının kəşfini və işlənməsini üzən vasitələrlə təmin etmək haqqında» xüsusi qərar qəbul etdi. «Azneft» Birliyi nəzdində «Dəniz qazma» tresti yaradıldı. 1950-ci ildə isə SSRİ Nazirlər Sovetinin qərarı ilə yeni neft Birliyi-«Azdənizneft» yaradıldı.

Dünya təcrübəsində ilk dəfə dənizdə neft-mədən estekadaları tikildi. 1948-ci ildə açıq dənizdə «Neft daşları»adlanan şəhərcik salındı.

1946-50-ci illərdə neft emalı sənayesində zavodlar yenidən quruldu, yeni texnika ilə təmin edildi. 1946-47-ci illərdə Bakı elektrik təmiri zavodu, 1949-cu ildə isə Binəqədi borutəmiri zavodu istifadəyə verildi.

Maşınqayırma sənayesinin yeni sahələrinin yaradılmasına başlandı. 1947-ci ilin martında Bakı elektrik maşınqayırma zavodu, Bakı diyircəkli yastıq zavodu, yeni cihazqayırma və elektromexanika məmulatı zavodu işə düşdü.

SSRİ XKS-nin 1945-ci il mayın 6-da qəbul etdiyi qərara uyğun olaraq Mingəçevir SES-in tikintisi bərpa edildi. Həmin ilin avqustunda isə «Mingəçevir sestikinti» idarəsi yaradıldı. 1948-ci ilin əvvəlindən su qovşağının əsas obyektlərinin tikintisi sürətlənməyə başladı.

Mingəçevirdə, Sumqayıtda və bir sıra rayonlarda tikinti materialları sənayesinin bir çox müəssisələri istismara verildi. Yüngül, toxuculuq, yeyinti və yerli sənaye bərpa olundu.

Kənd təsərrüfatının inkişafına da dövlət qayğısı artırılmışdı. 1947-ci ildə ÜİK(b) P MK-nın fevral plenumu «Müharibədən sonrakı dövrdə kənd təsərrüfatını yüksəltmək tədbirləri haqqında» qərar qəbul etdi. Görülən tədbirlər nəticəsində Azərbaycanın kənd təsərrüfatının istehsalat-texnika bazası xeyli möhkəmləndirildi.

Kolxozçuların təşkilat-təsərrüfatca möhkəmləndirilməsi məqsədilə 1950-ci il iyunun 7-də SSRİ Nazirlər Soveti «Xırda kolxozçuların iriləşdirilməsi haqqında» qərar qəbul etdi. Lakin bu tədbir kənd təsərrüfatının məhsuldarlığına əhəmiyyətli dərəcədə kömək edə bilməzdi. Belə ki, böyük təsərrüfatı idarə etmək çox çətin idi, xüsusilə bu idarəçilik iqtisadi deyil, inzibati metodlarla aparılırdısa.

Həm şəxsi, həm də ictimai təsərrüfatlar maliyyə məngənəsinin əsarəti altında idi. Kolxozçuların həyatı sahəsinə o qədər vergi qoyulurdu ki, meyvə ağacı yetişdirib, heyvan saxlamaq sərf etmirdi.

Müharibədən sonra Azərbaycanda əsaslı tikintinin miqyası xeyli artdı. Hələ 1944-cü ildə Sumqayıt boru-prokat zavodunun tikintisi, alüminium zavodunun tikintisi üçün hazırlıq

işləri genişləndi. 1947-ci ildə burada sintetik kauçuk zavodunun tikintisinə başlandı. Zaqafqaziyada ən böyük Daşkəsən dəmir filizi yatağı əsasında filiz mədən sənayesi yaradıldı.

Respublikada sənaye müəssisələri ilə yanaşı çoxlu mənzil, mədəni təməşə ocağı da tikilib istifadəyə verildi.

1945-ci ildə SSRİ XKS-nin qərarı ilə müstəqil Azərbaycan Dəmiryolu İdarəsi yaradıldı. Elektrik dəmir yolu şəbəkəsi genişləndirildi. 1948-ci ildə Suraxanı-Qala, 1949-cu ildə Qala-Buzovna sahələri istismara verildi. Su, avtomobil və hava nəqliyyatının genişləndirilməsi istiqamətində xeyli iş görüldü.

Beləliklə, görülmə tədbirlər nəticəsində 1945-50-ci illərdə respublika sənayesinin ümumi məhsulu 78% artdı. IV beşillik plan 4 ildə yerinə yetirildi.

50-ci illərdə də Azərbaycan sənaye istehsalı artdı, ağır sənayenin yeni sahələri yarandı. Neft istehsalının xüsusi çəkisinin azalmasına baxmayaraq keyfiyyətinə görə Azərbaycan neft məhsulları birinci yer tuturdu. 1953-cü ilin sonunda neftçıxarmaya rəhbərlik edən «Azərdəmirneft», «Azərkəşfiyyat», «Azneft» Birliyində birləşdirildi. 1954-cü il avqustun 1-dən Azərbaycan SSR neft sənayesi Nazirliyi yaradıldı, neftçıxarma trestləri neft-mədən idarələrinə çevrildi. Lakin həmin ildən SSRİ-nin digər rayonlarında neft çıxarılmasına xüsusi diqqət ayrılması Azərbaycan neftinə vəsaitin 2 dəfə azaldılmasına səbəb oldu.

1955-57-ci illərdə Əli Bayramlı şəhəri yaxınlığında, Kürçayı ətraf düzənlikdə iri neft yataqları Kürövdağ və Murovdağ kəşf edildi və mənimsənilə. 1957-58-ci illərdə Zəyli-Zeyvə, 1959-cu ildə Kənizdağ yatağı istismara verildi, dənizdə neft hasilatı sürətlə artdı. 1958-ci ildə dəniz neft yataqlarından 1950-ci ilə nisbətən 2,5 dəfə çox neft çıxarıldı.

Qaz sənayesi də inkişaf edirdi. 1954-55-ci ildə Qaradağ qaz-kondensat yatağı, 1958-59-cu illərdə isə qazlı-neftli Zirə yatağı kəşf edildi. 1960-cı ildə Bakı-Tbilisi-İrəvan magistral qaz kəmərinin tikintisi başa çatdı.

Neft maşınqayırma sənayesi üzrə yeni məhsulların istehsalı ildən-ilə artırdı. Azərbaycanın maşınqayırma zavodları öz məhsullarını təkcə respublika üçün deyil, həmçinin bütün ölkəyə ixrac etməklə onun həcmi 75%-ə qədər idi.

1954-cü ildə «Mingəçevirtikinti» təmir zavodu əsasında «Mingəçevirkəndmaş» kənd təsərrüfatı maşınqayırma zavodu yaradıldı. «Azərkabel» zavodunun tikintisinə başlandı. 1956-cı ildə Bakıda ekskavator təmiri zavodu tikildi. Həmin ildə «Bakı qazaparat» zavodu inşa edildi. 1957-ci ildə Bakıda elektrik təmiri zavodu yaradıldı. Su elektrik stansiyaların tikintisi geniş vüsət aldı.

1954-cü ildə Mingəçevir SES-in əvvəlcə 2, sonra 6 güclü turbogeneratoru işə düşdükdən sonra Bakı və Gəncə sənaye cərəyanı ilə açıq tipli enerji qurğusu idi. 1959-cu ildə Əli Bayramlıda yeni istilik elektrik stansiyasının tikintisinə başlandı.

İlk dəfə olaraq respublikada 220 kilovatlq Mingəçevir-Xırdalan elektrik verilişi xətti çəkildi. 195 -cü ilin dekabrından Gürcüstana elektrik enerjisi verilməyə başlandı. 1960-cı ilin sentyabrında Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan elektrik sistemlərinin birləşdirilməsi başa çatdırıldı.

Azərbaycanda qaz və neftayırma sənayesi bazasında kimya istehsalatı yaradıldı. 1953-cü il aprel 1-dən isə yeni Bakı neftayırma zavodu işə düşdü.

1951-60-cı illərdə filiz-mədən sənayesi sürətlə inkişaf etdi. 1960-cı ildə Daşkəsəndə dəmir filizi çıxarmaq üçün əlavə qurğular işə salındı. 1952-ci il dekabrın 31-də Sumqayıt boru-prokat zavodu ilk məhsulunu buraxdı.

Azərbaycanda əlvan metallurgiya sənayesi inkişaf etməyə başlandı. Bu dövrdə respublikada inşaat materialları sənayesi də inkişaf sürətini artırdı. Qaradağ sement, Zığ kərpic zavodları, Gəncə bərkidiyi materiallar zavodu işə salındı. 1960-cı ildə Bakıda iripanelli evtikmə kombinatları fəaliyyətə başladı.

Azərbaycanda bu dövrdə yüngül və yeyinti sənayesində də yüksəliş müşahidə olunurdu. 1955-ci ildə respublikada 78 yerli sənaye müəssisəsi, 12 sənət-kooperasiya arteli və əhalinin məişət ehtiyaclarına xidmət edən 1411 emalatxana var idi.

1957-ci ilin iyun ayında sənayeyə sahələr üzrə rəhbərlikdən ərazi üzrə rəhbərliyə keçmək məqsədilə 11 sahə idarə orqanı olan Azərbaycan inzibati-iqtisadi rayonunun Xalq Təsərrüfatı Şurası yaradıldı.

Nəticədə müxtəlif nazirliklərin müəssisələrində bir-birini təkrar edən yüzlərlə xırda istehsal sahələri bağlandı. Digər tərəfdən isə sənayenin ərazi prinsipi üzrə idarə olunması ciddi nöqsanlara gətirib çıxardı və sənaye sahələrinin hərtərəfli və səmərəli inkişafına mane olmağa başlandı. Buna görə də Azərbaycan SSR Ali Soveti 1965-ci ilin sentyabr ayında AXTŞ-nin ləğvi haqqında qərar qəbul etdi.

60-cı illərin sonunda neft və qaz hasilatı xeyli aşağı düşsə də neft sənayesi iqtisadiyyatın aparıcı sahəsi olaraq qalırdı. 1965-ci ildə Dəniz neft və qaz kəşfiyyatı idarəsi yaradıldı. Quruda Qarabağlı, Kürsəngi, dənizdə Cənubi Bakı Sanqaçal və Duvannı yataqları istismara verildi.

«Abşeron», «Azərbaycan» və «Bakı» üzən qazmaqurğuları vasitəsilə 15-60 metrlik su qatının altında 1600-1800 m dərinlikdə kəşfiyyat quyuları istismara verildi.

Respublikada ağır sənayenin inkişafında maşınqayırma mühüm rol oynayırdı. Bu sahədə əldə olunan məhsul 60-cı ilə nisbətən 10 dəfə artmışdı.

Gəncə xalça kombinatı da məhz bu illərdə işə düşdü. Bununla belə sənayedə nominal göstəricilər artsa da, inkişaf sürəti ləngiməyə başladı. Bu isə respublikanın sosial-iqtisadi cəhətdən geri qalmasına səbəb oldu.

Aqrar sahədə də ciddi problemlər mövcud idi. Kənd təsərrüfatında kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsində ciddi səhvlərə yol verilirdi. Sovet İttifaqı KP MK-nın 1965-ci il mart plenumu kənd təsərrüfatı sahəsində partiyanın iqtisadi, texniki siyasətini dəyişdirdi. Respublika kənd təsərrüfatına dövlət və kolxozlar tərəfindən qoyulan vəsait xeyli artırıldı. Maşın-traktor stansiyalarının yenidən təşkil edilməsi 1958-ci ildə başa çatdırıldı. Kolxozlarda kənd təsərrüfatı üzrə ixtisaslı mütəxəssislərin sayı artdı.